

Info plus – Het leenstelsel

Inleiding

De Middeleeuwen betekent letterlijk de tussentijd. Deze naam is pas later aan deze periode in de geschiedenis gegeven. De naam heeft er mee te maken dat men in die tijd afgesneden was van de klassieke (Grieks-Romeinse) cultuur. Het is de periode van de val van het Romeinse Rijk en de tijd waarin men opnieuw kennis maakte met de klassieke cultuur. Deze laatste periode noemen we de **Renaissance**. Renaissance betekent letterlijk *wedergeboorte*, en men bedoelt daarmee wedergeboorte van de kennis van de klassieke cultuur.

Na de tijd van de Romeinen werden de meeste gebieden in West-Europa niet door maar één leider (bijvoorbeeld een koning) bestuurd. Veel boeren waren de baas over hun eigen leven en hun eigen grond. Dorpen zorgden voor zichzelf en bestuurden zichzelf ook. Niemand hoefde belasting te betalen. Dit duurde ongeveer van 400 tot 1000.

Bestuur

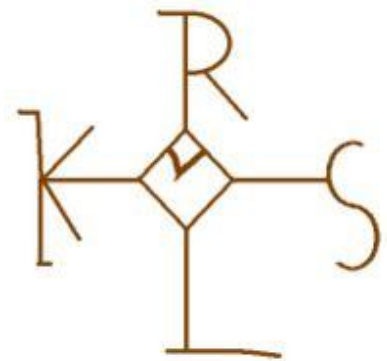
Het veranderde toen Karel de Grote een groot deel van Europa veroverde. De boeren kregen ineens wel een baas: keizer Karel. Hij had zo'n groot rijk dat het lastig was om te besturen. In één jaar, van 786-787, reisde hij wel 3500 kilometer. Hij zou steeds moeten blijven rondreizen om alles te kunnen regelen. En het reizen duurde natuurlijk lang in die tijd en kon gevaarlijk zijn. Dat was niet makkelijk.

Hij moest een manier vinden om het rijk op een handige manier te besturen. Bovendien wilde hij zorgen dat zijn mannen hem trouw bleven.

←Het rijk van Karel de Grote: het blauwe gebied erfde hij, het oranje veroverde hij erbij, het gele was wel een beetje afhankelijk van hem, maar hij was daar niet echt de baas.

→De handtekening van Karel de Grote: waarschijnlijk heeft hij nooit leren lezen en schrijven en tekende hij alleen de lijntjes binnen het vierkant.

Leenstelsel

Karel de Grote kreeg dat voor elkaar door zijn rijk op te delen in stukken, die hij 'gouwen' noemde. Zo'n gouw gaf hij **in leen** aan belangrijke mannen of bisschoppen (bestuurders in de katholieke kerk). Hij was dan de **leenheer** en deze mannen waren de **leenmannen**. De leenman had veel voordeel van zijn leen: hij kreeg er inkomsten van, bijvoorbeeld de oogst van een stuk land en de belasting die hij kon vragen. Hij was **heer** van dat leen. Daarom bleef zo'n leenman Karel de Grote trouw.

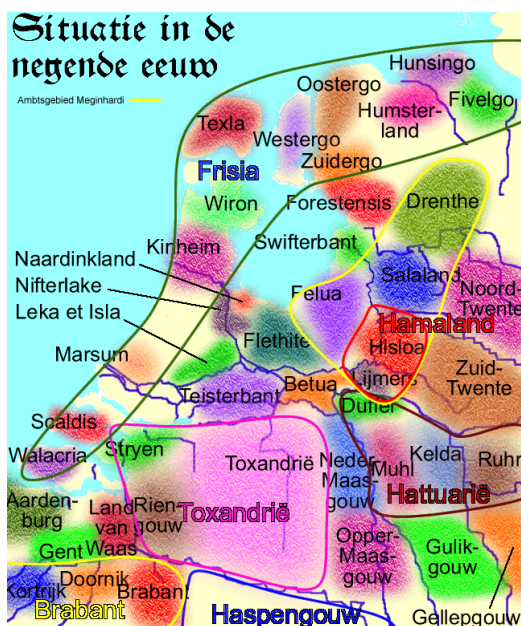
Maar hij moest er wel wat voor terugdoen: hij was de leenheer een aantal diensten verschuldigd. Hij moest de leenheer helpen met advies, hem helpen in de oorlog en hem geld geven wanneer hij dat nodig had. Een leenman was ook de rechter in zijn gebied. Het voordeel voor de leenheer was dat zijn leenmannen hem steunden en een deel van het land namens hem bestuurden en verdedigden. Om dat te controleren benoemde Karel de Grote **zendgraven**. Dit waren mannen die moesten kijken of de leenmannen zich wel aan de afspraken hielden.

Zij trokken, meestal met zijn tweeën (een hoge geestelijke en een hoge edelman), van gouv naar gouv. Zij schreven op wat zij ontdekten en hielden zo Karel de Grote op de hoogte van wat er gebeurde in zijn rijk.

Deze manier van besturen van een land noem je het **leenstelsel** of ook wel het **feodale stelsel**. De naam feodaal komt van het woord 'foedus', wat 'eed' betekent. De leenmannen moesten namelijk een eed afleggen aan de leenheer. Een eed is een heel plechtige belofte, bijvoorbeeld voor christenen met de hand op de Bijbel.

Het leenstelsel lijkt heel eenvoudig: bovenaan de leenheer, daaronder de leenmannen en daaronder de rest van de mensen, voornamelijk boeren.

Zo eenvoudig was het in werkelijkheid al snel niet meer. Een leenman met een erg groot leen vond het toch wel lastig dat in zijn eentje te besturen, dus deelde hij het ook weer in stukken en gaf zo'n stuk weer aan anderen als leen. Door te trouwen met de erfdochter van een andere leenman, kon iemand zijn gebied vergroten. Omdat dit allebei vaak gebeurde, werd het bestuur in de loop der eeuwen steeds ingewikkelder.

← Een voorbeeld van de gouwen waarin Karel de Grote zijn rijk verdeelde.

Macht

Sommige leenmannen kregen zo'n groot gebied, dat zij zichzelf als koning beschouwden. Ze kregen veel macht en rijkdom, en konden daardoor zelfs belangrijker worden dan de echte koning. Ze probeerden door huwelijken en oorlogen hun gebied nog te vergroten.

De koning en zijn edelen waren niet de enigen met veel macht en rijkdom. Naast deze wereldlijke macht was er ook de macht van de kerk. Omdat de kerk het leven en het denken van de meeste mensen bepaalde, had zij erg veel invloed: het was de geestelijke macht. Het kwam vaak voor dat de koning en de paus (de leider van de kerk), elkaar tegenwerkten: zij wilden allebei de baas zijn.

Aan het hof van Karel de Grote

Boeren

In de vroege Middeleeuwen was landbouw vrijwel de enige bron van inkomsten. Bijna iedereen woonde op het platteland, op een domein. Het woord 'domein' komt van het Latijnse woord 'dominus', wat 'heer' betekent. Een domein was een dorp met het land eromheen en alles wat daarbij hoorde, zoals een molen, een kasteel, een kerk en een bos. Het werd bestuurd door een edelman, een bisschop of een klooster. Sommige (lage) edelen hadden één domein, maar de rijken hadden er vaak heel veel. Ze woonden dan in één domein en lieten de andere besturen door een **rentmeester**.

Meer dan 90 % van de mensen werkte op een domein als boer, arbeider of personeel van de heer. De koning en de leenmannen konden rijk worden, omdat de boeren voor hen werkten. Zij konden de opbrengsten verkopen of ruilen voor andere producten.

Kalenderblad maart: boeren hard aan het werk

Kalenderblad januari: de adel heeft het goed

Er waren 3 soorten boeren: de **vrije boeren**, de **horigen** en de **lijfeigenen**.

De vrije boeren waren eigenaar van hun grond. Zij konden dus ook de opbrengst van hun werk zelf houden.

Horigen waren boeren die zelf geen grond hadden. Zij mochten een stuk land van de heer bewerken. Zij 'horen' daardoor bij de grond van de heer, vandaar de naam horigen. Horigen hadden verplichtingen tegenover hun heer. Zij moesten een deel van de opbrengst aan hem geven als belasting (dat heette **cijns**) en ze moesten hem helpen met bepaalde diensten, bijvoorbeeld het land van de heer bewerken, hout hakken of vee hoeden. De heer moest daar wel wat voor terugdoen. Hij moest zorgen voor de veiligheid van de mensen en recht spreken. Ook in geval van bijvoorbeeld een hongersnood moest de heer zijn horigen helpen. Een horige mocht wel bezit hebben en zijn kinderen erfden dat als hij dood ging. Maar de kinderen erfden ook de plichten van de horige voor zijn heer.

Dan waren er nog de lijfeigenen. Hun eigen lijf was hun enige bezit, want ze mochten verder geen bezit hebben. Eigenlijk waren het gewoon slaven. Het enige verschil met slaven was dat ze zelf een gezin mochten stichten, een eigen stukje grond mochten bebouwen en niet verkocht mochten worden zonder hun gezin. Het betekende niet dat zij het beter hadden dan slaven: omdat slaven geld waard zijn worden zij vaak redelijk goed gevoed. De lijfeigenen verhongerden wanneer zij niet genoeg oogstten om er van te kunnen leven.

Er was wel een regel waardoor een lijfeigene vrij kon worden. Als het iemand lukte om weg te lopen naar een stad, en zich een jaar en een dag in die stad te verstoppen voor zijn heer, dan was hij vrij. Dat lukte maar heel weinig mensen.

In de Middeleeuwen was het leven heel onveilig. Je was je leven niet zeker. Er waren veel ziektes waar niemand iets tegen wist te doen, maar er was ook veel misdaad. Een boer kon een heel jaar zwoegen op het land, maar zijn oogst kon zo verdwijnen door een natuurramp, of door een voorbijtrekkend leger of een groep plundersaars. En dat betekende dan dat hij en zijn gezin niet zouden kunnen overleven. Daarom was het ook voor vrije boeren soms aantrekkelijk om horige te worden. Ze waren hun vrijheid kwijt, maar kregen er wat meer veiligheid en zekerheid voor terug.

Ook kon het gebeuren dat vrije boeren van hun grond werden verjaagd, en dan uit nood maar horige probeerden te worden. Zij hadden een heer vaak niets anders te bieden dan hun arbeid, en daarvan

was er genoeg. De heer kon van die situatie misbruik maken door een boer maar een heel klein stukje eigen grond te geven, maar wel veel belasting en diensten van hem te eisen. Zo'n boerengezin leefde dan steeds op het randje van de hongerdood.

De verschillen tussen de 3 soorten boeren waren daarom niet altijd even duidelijk: in een slechte tijd was er nauwelijks verschil tussen vooral horigen en lijfeigenen, en konden ook vrije boeren horige of lijfeigene worden.

Het scheelde wel veel in welk gebied je woonde: in Friesland en het latere Holland waren horigen zeldzaam en waren er vooral vrije boeren.

Het einde van het leenstelsel (of feodale stelsel)

Na het jaar 1000 begonnen de steden weer te groeien en kwamen er nieuwe steden. Steden werden rijk door de handel en ze kregen daardoor veel invloed. Zulke steden kwamen in verzet tegen de adel en geestelijkheid die de macht hadden.

De boeren hadden weinig invloed, omdat er zoveel waren en arbeid bijna niks waard was. Dat veranderde door de **pest**. De pest was een heel besmettelijke ziekte waaraan in Europa wel een derde van de totale bevolking aan dood is gegaan. Er waren dus ineens veel minder boeren, er werd minder land bewerkt en daardoor kwam er een voedseltekort. Het graan werd veel duurder, en dus werden de lonen hoger. Boeren konden daardoor gaan onderhandelen met hun heer. Ze wilden alleen nog werken voor de heer als ze vrij zouden zijn, dus geen horige of lijfeigene meer!

Veel heren kwamen in de geldproblemen door hun oorlogen en hun luxe manier van leven en moesten steeds meer horigen en ook hele dorpen de vrijheid geven.

Wist je dat...

- er een warme periode op het Noordelijk halfrond is geweest van ± 800 tot 1300?
- het daardoor goed ging met de landbouw en er veel bevolkingsgroei is geweest?
- het na 1300 langzaam kouder is geworden en in 1500 de 'kleine ijstijd' begon?

Info plus – Opdrachten

1. Het rijk van Karel de Grote was erg groot en daardoor moeilijk te besturen. Welke uitvindingen van nu zouden hem goed van pas zijn gekomen?
2. Het rijk van Karel de Grote liep ongeveer van half Nederland tot voorbij de Pyreneeën.
 - a. Zoek uit hoeveel kilometer dat ongeveer is.
 - b. Als een goed getrainde ruiter en paard op een dag ongeveer 75 kilometer kunnen afleggen, hoe lang duurde het dan voor Karel de Grote van de noordgrens naar de zuidgrens van zijn rijk was gereden?
3. Het woord 'accijns' wordt nog steeds gebruikt. Schrijf op welk woord in de tekst je in het woord 'accijns' herkent. Betekent het nog steeds hetzelfde?
4. De heer van een gebied was ook rechter in dat gebied. Wat betekende dat als een boer ruzie had met zijn heer?
5. Hoe kwam het dat de horige boeren of de lijfeigenen niet in opstand kwamen tegen hun heer? Noem 2 verschillende redenen.
6. Welk onverwachte voordeel had de pest voor de boeren?
7. Stel je voor: Je bent een jongen dat die een stuk land in Frankrijk heeft geërfd van zijn moeder, terwijl je de heer bent van een stuk land in Nederland. Je oudere zus heeft niets, want de erfgenaam is altijd de oudste zoon.
 - a. Hoe denk je het stuk land in Frankrijk goed te kunnen besturen?
 - b. Hoe denk jij dat je zus reageert als jij alles krijgt en zij niets, en beschrijf haar reactie. Bedenk daarbij wel wat de rol van de edelvrouwen in die tijd was.